

**Великотърновски университет
“Св. св. Кирил и Методий”**

ЕПОХИ

Историческо списание

Университетско издателство
“Св. св. Кирил и Методий”
Велико Търново, 2015

Редакционна колегия:

доц. д-р Валентин Спиридонов (главен редактор)
доц. д-р Анка Игнатова (научен секретар)
проф. д-р Петко Ст. Петков
доц. д-р Димитър Димитров
проф. д-р Иван Тодоров
проф. д-р Мария Иванова
доц. д-р Стефан Чохаджиев

Редактор Цветанка Рашкова

Уредник Ралица Къцаркова

Коректор Цветанка Рашкова

Редактор на броя:

проф. д-к Маргарита Карамихова

© Авторски колектив, 2015

© Университетско издателство "Св. св. Кирил и Методий", 2015
гр. Велико Търново, ул. "Теодосий Търновски" № 2

ЕПОХИ

Историческо списание
на Великотърновския университет "Св. св. Кирил и Методий"

Книжка 2, 2014. година XXII, MMXIV, ISSN 1310-2141

ЕТНОЛОЖКИ ПОДХОД ЗА ИЗСЛЕДВАНЕ НА ОБРЕДНИЯ ЖЕСТ

Джени Маджаров

ETHNOLOGICAL APPROACH IN RESEARCHING THE RITUAL GESTURE

Dzheni Madzharov

Abstract

This report proposes a new approach in solving some problems by studying gestures in culture. The principle that each human movement, which is laden with meaning, is a "sign" in semiotic sense of this name I use as basis. This type of movement holds key features that distinguish it from other similar gesture-sign. The establishment of these features and their analysis allows, at any particular use of a gesture, precise to determine its actual role and importance (function and semantics) in the text of the relevant ritual, custom, holiday, culture. These basic characteristics, that are inherent to any ritualized gesture, form the so called by me "system of dimensions of ritual gesture." The system includes the following five dimensions: physical form of gesture, environment, relationship between addresser and addressee, function and semantics. The paper examines the content and the scope of each of these dimensions. The result of using the method makes it possible to determine the exact purpose and social importance of each researched ritualized action, which involves the studied gesture.

Key words: *ritualized gesture, method, a system of dimensions of ritual gesture, physical form, environment, relationship between addresser and addressee, function, semantics, mechanism of tradition, ethnic character of culture*

Във всекидневието си човекът от традиционното общество спазва редица правила, забрани и норми за поведение. При своите обичайно-празнични изяви индивидът прилага общоприето и опре-

делено от рамката на светогледа поведение. При двата случая в основата на поведението му стоят приети и утвърдени движения на човешкото тяло. Ако в битова среда използваните движения рядко означават нещо повече от външната си физична форма, която е свързана с трудова дейност, то в обредна те почти винаги са натоварени с допълнително значение. Посредством движения на тялото се обменят сведения между хората, защото те съпътстват или заменят езиковото общуване. При безписмените общества движенията изпълняват ролята на обществен документ за изразяване и заявяване на намерение, желание и нежелание, съгласие и несъгласие и пр. Посредством движения на тялото и жестовете се заявява полов, възрастов и социален статус, принадлежност към религиозна, етнична, идейна и друга социална общност. Те носят информация за емоционално и психично състояние, предават познания и представи, изразяват и утвърждават социални отношения, създават и налагат обществени и обредни статуси, въздействат символно върху видими и невидими сили, лекуват заболявания, огласяват предзнаменования, определят съдби и изпълняват още много други задачи. Почти няма сфера от човешкия живот, в която да не присъства стандартизираното и натоварено със значение жестово поведение, защото то обслужва механизма на социално общуване. Не случайно семиотиката приема натоварените със значение жестове за част от вторичните моделиращи системи, които се надстройват върху първичната моделираща система, какъвто е езикът¹.

Жестът и жестовото поведение имат различима, характерна и запомняща се външна форма, поради което се забелязва и записва от изследователите. Натовареният със значение жест стои в основата на различни обредни действия и определя техния външен облик. Поради тази причина той е лесен за разпознаване и проследяване назад в историческите пластове на културата. Независимо от това ритуализираното жестово поведение в обредите, обичаите и празниците остава все още слабо проучено. Често неточностите или недостатъчно обективното обясняване на произход, развитие и същност на явленията в културата са в резултат на пренебрегване или погрешно тълкуване на натовареното със значение обредно жестово поведение.

Настоящото изследване предлага нов подход за прочит на явленията в културата. На първо място това е опит да се покаже ролята и значението на отделните, натоварени със значение жестове, които са едни от основните и важни елементи в състава на всеки обреден комплекс. Необходимо е да се изясни тяхното предназначение и значение при документираните обреди, обичаи и празници като се уточни каква е историческата им функция и семантика в текста на културата. Това ще позволи по друг начин да се премислят някои общоприети становища и твърдения в етнологията относно произхода, съществуването и отмирането на отделни явления от обичайно-празничната система на традиционната култура.

В много изследвания като „жест“ се определя всяко целенасочено движение и поведение на човешкото тяло, и отделни негови части като торс (стоеж, вървеж, седеж), глава (врат, чело, скули, устни, вежди, клепачи, очи), ръце (китки, длани, пръсти), крака (бедрa, колене, глезени, стъпала, ходила, пръсти). Някои изследователи правят разграничение между движенията на тялото и това на лицето като са категорични, че мимиката не е жест².

Жестът като участник в информативния процес е основно пасивен носител на сведения, докато при двупосочния и многопосочен комуникативен процес е активен участник в ролята си на знак. А „знак“ -ът е сложно и основно понятие в семиотиката, което означава „сетивно възприемаем обект, който представлява друг обект и носи информация на възприемащия за този друг обект“³. Този подход към природата на жеста позволява външната му физична форма да бъде отделена от предаваната информация. С това се дава възможност да се посочи точно извършваната от изследвания жест дейност и възпроизведено значение в текста на културата. Отделянето на формата от съдържанието е изключително важно, защото жест с една и съща физична форма може да бъде носител на два и повече информативни обема, които да имат коренно различен смисъл. От друга страна, при използване на няколко жеста с различна физична форма, може да се предаде една и съща по съдържание информация. Изясняването на смисъла на всяка конкретна жестава проява може да стане само и единствено в контекста на конкретното обредно общуване. Така жестът осмислен като семиотичен знак, който притежава специфични харак-

теристики като функция и семантика, може да се разглежда в качеството му на отделно съществуващ елемент в състава на всяка култура.

Необходимо да се подчертае, че връзката между физическата форма на жеста и неговото информативно съдържание е условна и произволна. Същата е резултат на социална договореност. Казано по друг начин всеки жест може да бъде натоварен с друга или произволна информация, ако това бъде договорено в обществото. Приемането на жеста за семиотичен знак позволява да се потърси неговото предназначение и значение в процеса на обредното общуване. Понеже обредите, обичаите и празниците са вид общуване⁴, то жестовете като техни съставни елементи изпълняват определена функция и имат конкретна семантика в културата на общността, които се възприемат и осмислят от участниците. Много изследователи на културата застават зад становището, че човешкото общуване, включително и ритуализираното, се осъществява при употребата на „посредници“. По своята същност това са знаци, които имат отличаващ се характер, защото изпълняват различни функции и имат определено значение. В категорията на посредниците влизат и жестовете.

Жестът не трябва да се разглежда опростено като обикновено механично движение на тялото. Неговото участие в комуникативния и в обредния процес на общуване предполага много по-сложна природа, защото е носител на информация за миналото и настоящето на всяка култура. Необходимо е натовареният със значение жест да се разглежда като семиотичен знак, който съществува и действа като елемент от знакова система. Чрез това концептуално схващате много по-лесно и по-точно може да се определи неговата роля във всяко ритуализирано действие чрез уточняване на двете му основни характеристики – функция и семантика.

Обредният жест, разглеждан като семиотичен знак, може да се проявява в три основни категории – индекс, икона и символ⁵. Трите участват наравно в информативния и комуникативен процес, но главна роля в обредния процес на общуване изпълнява жестът-символ. Неговото значение най-често има дълго историческо битуване в културата, което претърпява много промени. В резултат част от първоначалния смисъл се запазва, друга преминава към нови жестови форми, а трета избледнява и отмира. Поради тези причини обредният

жест не може да се изследва като статично явление, а трябва да се разглежда като подвижен елемент на културата, който е в постоянен процес на промяна.

Според символните антрополози символът може да бъде предмет, събитие или действие, което се използва, за да представи смисъла на нещо друго, което не присъства в конкретния момент на изпълняване на обредното действие⁶. По същия начин обредният жест-символ замества неприсъстващ в обредното действие обект (човек, предмет, явление, идея и пр.) и по този начин се създава текста на обряда, обичая, празника. Както беше уточнено значението на жеста-символ е винаги условно, защото е резултат на обществена договореност⁷. Това обяснява защо натовареният със значение жест битува и се прилага само в онази социална среда, в която е уговорено значението му или наследено (обучено) познанието за него. Извън нея същият представлява само обикновено човешко движение без информативна или комуникативна стойност. Поради тази причина натовареният със значение жест следва да се разглежда и анализира първо и основно в контекста на конкретната култура, където битува. Тясната обвързаност, дори зависимост от светогледа (религия, идеология) в съответното общество, налага етноложкото изследване да вземе под внимание актуалното състояние и въздействие на тази система върху начина за употреба на ритуализирания жест и неговото значение.

Във всяка култура натовареният със значение жест е изцяло разбираем само в рамките на знаковата система, в която битува. Използваният в ритуализираното действие жест освен, че е натоварен с основно, т.нар. „денотативно значение“⁸, може да притежава и допълнително „конотативно“⁹. Обикновено второто значение, като пряко обвързано със средата на своето проявление, се наблюдава само в състава на конкретния обред, обичай, празник. Извън техните времеви, пространствени и ситуационни рамки много често обредният жест губи своето конотативно, а понякога и денотативно значение¹⁰. Освен това изпълняваният извън обхвата на ритуализирано действие жест е лишен от присъщата си обредна функция. Веднъж вписан в състава на някакво обичайно действие обредният жест се обвързва с изискване за неговото точно изпълнение т.нар. „стандарт“.

Това означава създаване на задължителна рамка за реда и състава, по който той се изпълнява като по този начин първоначалното ритуализирано действие се превръща в многократно и еднообразно повтарящо се, т.е. в стереотип. Поради тази причина, ако при извършване на ритуализирано действие се пропусне част от него (жест, действие) или не се покаже (види, огласи) публично, то общността възприема действието като неизпълнено, което се свързва с представата за нарушаване на общоприетия стандарт и задължение за стереотипност на изпълнението. Това от своя страна води до приемане на обредното действие за нередовно, неправомерно и опасно, което предполага налагане на наказание. Поради това жестът в обредното действие винаги трябва да се изпълнява според актуалния стандарт. Това означава спазване на изискванията за място, време, участници и други условности, разграничаващи го от имитацията му в резултат на репетиция, детска игра, пародиране, профанизиране или всекидневна употреба, при които символното значение вече отсъства. При промяна на изискванията за употреба на жеста той може да промени своя статус (предназначение, значение) в състава на даден обреден комплекс и от сакрален да се превърне в обреден или да се профанизира като в края на този процес дори може да бъде разтоварен от всякакво информативно и комуникативно предназначение, значение.

Това дава основание да се твърди, че натоварените със значение жестове, в културата на една общност, имат системен характер, който се проявява в тяхната взаимна обвързаност. Същото проличава най-ясно при ритуализираното действие, в което отсъствието (пропускането) на задължителен по стандарт обреден жест поражда недоумение и създава смут, както у „предвидения“ му адресат, така и сред наблюдаващите действието. Съставът и последователността на обредното действие са добре известни на общността, а нейните членове очакват и следят за неговото стереотипно изпълнение. При пропускане (неволно или умишлено) на обреден жест (действие) или нарушаване на установения ред следва наказание, както за индивида така и за общността. Наказанието винаги се определя от божествените сили, но може да се изпълнява от членове на общността. Поради тази причина обредният жест се явява основен елемент в

състава на различни комплекси. Посредством прилагането му индивидът изпълнява предначертания обреден сценарий, чрез което се поддържа нужната хармония в отношенията с божественото начало, а също се възпроизвежда и укрепва модела на социално равновесие в общността. Обредният жест и поведение, като натоварени с конкретна функция и семантика, създават характерния и присъщ облик на всеки обред, обичай, празник.

Етнографските описания сочат, че обредният жест никога не е произволно механично движение (положение) на човешкото тяло, а целенасочена проява, която е продиктувана от (първоначално) наложени изисквания за изпълнение и еднаквост при повторение на явленията в културата. Извън обхвата на обредното действие или при отсъствие на обредна среда и условия жестът е лишен от присъщата му обредна знакова стойност и се превръща в битов. За съжаление емпиричните методи на етнографската наука имат ограничени възможности за анализ на причините свързани със синхронното и диахронното разпространение, вътрешното развитие и променяща се роля на обредния жест в културата на дадена общност. Това може да се постигне само при съчетаване на етнологичното познание с методологията на друга научна дисциплина като семиотиката, която изучава жестовете и жестовото поведение на човека не само като части на обредното действие, а като знаци и елементи на различни знакови системи.

Обредният жест е много сложен елемент в състава на културата. Той стои в центъра на огромно и непроучено изследователско поле, което предоставя широки възможности на етнологичната наука да осъществи нови изследвания. С предлагане на подхода за системен анализ на обредните жестове и информацията, съдържаща се в тях, целя да обърна внимание върху широките възможности, които се откриват за изследване историческото битуване на обичайно-обредните комплекси в културата. Посредством този изследователски метод могат успешно да се търсят причините за това как и защо отделни елементи от културната традиция преминават успешно в следващи етапи на съществуване, докато други изостават в своето осъвременяване или безвъзвратно изчезват. Конкретните резултати от подобен тип изследване биха способствали да се огледат отново

съществуващите становища за произхода, развитието и същността на отделни явления от обичайно-празничната система и поправят допуснати неточности.

В колективното познание на общностите (народите) жестът никога не е само едно механично движение, което носи някаква информация. Той винаги се свързва с определено предназначение, което отделният индивид спокойно разпознава. Във всяка култура се употребяват множество сходни и еднакви жестове. Задача на науката е да открие кои са онези фактори и белези, които позволяват на отделния индивид да разпознае точното предназначение и значение на жеста в дадена ситуация. Поставянето на преден план именно на този проблем наложи търсене на онези характеристики, присъщи за натоварения със значение жест, които определят и уточняват мястото, предназначението и значението на всяко едно движение, в контекста на конкретна ситуация, култура. От друга страна, подобно на думите в езика, жестът никога не съществува самостоятелно, сам за себе си. Ако се тръгне от становището на Клод Леви-Строс за същността на езика като съставен от отделни, но свързани помежду си единици, то по аналогия следва да се приеме, че и съвкупността от жестове, т.е. техният език също се състои от отделни единици, които са свързани по определени правила и се ползват според приети изисквания¹¹. Това поставя жестовете в категорията на особени, самостоятелни единици в културата, притежаващи определени характеристики, където последните задават начина на ползване, предназначение и възпроизвеждане на значение. За означаване тези характеристики на жеста в разработката ще използвам обобщаващото название „измерения“¹². Употребата на това понятие дава възможност да бъде обхванат и представен в цялост сложният информационен сбор от: натоварено със значение човешко движение; неговата външна, механична проява; условностите, съпътстващи употребата му; взаимодействието и отношението между възпроизвеждащ и възприемаш знака; неговото предназначение и значение в дадена ситуация.

Поради начина си на поява и условност на характера жестът-символ притежава предназначение и значение, което е разпознаваемо и разбираемо, само в рамките на съответната знакова система – сакрална, обредна, битова среда, а също етнична, национална и конти-

ментална култура, в която е създаден и се ползва. Вън от нея неговото предназначение и значение могат да бъдат различни или напълно да отсъстват. Този факт налага заключението, че характеристиките на жеста, т.е. измеренията му също имат условен характер и са резултат на обществена договорка, които по същия начин се променят или отпадат при извеждане вън от системата. Това води до предположението, че измеренията на жеста по някакъв начин зависят от системата, в която същият битува, т.е. от конкретния език на жестовете. Според швейцарския езиковед Фердинанд дьо Сосюр значението на даден знак се определя в зависимост от взаимодействието му с други знаци от системата¹³. Казано на езика на етнологичното изследване, контекстът, т.е. ситуацията (сакрална, обредна, битова и пр.), определя конкретното предназначение и значение на изследвания жест. Това налага подробно разглеждане и анализиране съдържанието на всяко явление (обред, обичай, празник, ритуализирано действие), в чийто състав се съдържа конкретният изследван жест.

В комуникативния процес човешкото движение е носител на съобщение като единствено в резултат на семиозиса¹⁴ то се натоварва със значение и превръща жеста в знак, което позволява неговото възприемане и тълкуване от всички участници в общуването. В етнологички смисъл семиозисът е онзи момент в обхвата на ритуализирано действие, при който стандартно и стереотипно възпроизведеното движение се превръща в жест-символ, носещ определено значение. За правилно разбиране на жеста е необходимо да се разгледат конкретните условия на средата при семиозиса, в която се появява натовареният със значение жест, за да се открият измеренията, създаващи неговото конкретно предназначение и значение. Именно тези, на пръв поглед незабележими, но вътрешно обвързани в система елементи, приемам да наричам „система от измерения на обредния жест“. Прилагането на системата при изследване на жеста позволява целият наличен информационен сбор да бъде точно описан, проследен в развитие и анализирана неговата роля за създаване конкретното предназначение и значение на символното човешко движение.

Този подход за изследване на жеста предполага разделяне на всяко изучавано явление на основополагащите го части, в чийто състав присъства. Проследява се тяхното взаимодействие и йерар-

лично ниво на важност. По този начин се определя основното действие (жест), което има структуроопределяща роля и задава характера на изследваното явление, около което са прикрепени останалите знакови единици. Следва анализ чрез употреба на системата от измерения на основния жест.

За да се изясни актуалната и историческата функция, семантиката на споменатите явления е необходимо да се проследи и анализира конкретната система от измерения на структуроопределящия жест (действие). Жан-Клод Шмит обръща внимание, че при последователното си и непрекъснато историческо съществуване, използваните жестове постоянно претърпяват изменения не само на своята външна форма и начин на прилагане, но и при актуалното си предназначение и значение. Поради тази причина една от главните задачи на етнологичното изследване е чрез системата от измерения на обредния жест да се проследят начините и посоките, по които се променят функцията и семантиката на изследвания жест в исторически план.

При етнологичното изследване са възможни два подхода за прилагане на системата от измерения на обредния жест – синхронен и диахронен. При синхронния подход изучаваното явление (обред, обичай, празник, ритуализирано действие), което към момента битува в състава на културата, се разделя на основните му части, за да се определи кой е структуроопределящият жест (действие). В културата на общността се търсят други, еднакви или сродни, едновременно съществуващи жестови прояви, което позволява, след анализ на тяхната система от измерения, да се определи актуалната функция и семантика на изследвания жест. Така се очертава общият сбор от едновременно съществуващи актуални характеристики на жеста.

При диахронния подход се проследява развитието и промяната на функция и семантика на един-единствен жест, който присъства в състава на различни ритуализирани прояви и явления в настоящето и миналото на съответната култура. Задача на изследването е да открие какво влияние оказва жестът за изменение състава и структурата на обредните комплекси, както за общата идейна насоченост и съдържание на изследваните културни явления. Понеже промените винаги премахват и изличават всички предходни съществували функции и семантики, то в резултат на своето битуване в културната

традиция „историческата памет на жеста“ често оказва неподозирано въздействие върху идейното съдържание на някои разделени в пространството и отдалечени във времето явления.

Използваният нов изследователски подход е създаден на основа на три научни практики. Първата е заимствана от семиотиката, която разглежда и изследва жеста като знак, притежаващ две основни характеристики – функция и семантика. Това позволява добре да се анализира обредният жест при употреба на подходящ семиотичен инструментариум. Жестът, в състава на ритуализирано човешко движение, се подчинява на определени правила, които успешно са проучени и представени при изследване на етикетното поведение. Втората методологична основа е заимствана от подхода на руската етнографска школа за изследване на етикета и етикетното поведение¹⁵. Тук той е доразвит и пригоден към особеностите за изследване на обредния жест. Един от успешните методи в западната наука е проследяване на историческото битуване и развитие на един-единствен жест в състава на отделна култура¹⁶. Това е третата основа, на която стъпва предлаганият научен подход, пригоден за сравнително изследване на две и повече културни традиции.

Употребата на жеста в ритуализирано действие ясно различава участниците по пол, възраст, социален и обреден статус, родствени връзки, локална, религиозна и етнична принадлежност и пр. Жестовото поведение не само показва статуса на участниците, но създава и утвърждава нови такива. Чрез него се предават, но и отнемат правомощия. Всичко това очертава сложната му природа. Ето защо внимателното вглеждане в жеста е наложително. Дългогодишните ми наблюдения и изследвания на тази проблематика ме наведоха на извода, че при анализа на жеста задължително трябва да се отдели разглеждането на неговата видима, външна проява, т.нар. от мен „физична форма“ (което представлява неговото първо измерение), от предназначението и значението, които се проявяват в процеса на обредно общуване.

В обредите, обичаите и празниците често отделната физична форма се прилага не само самостоятелно, но и в съчетание с други, както и при употребата на натоварени със значение обредни предмети, облекло, пособия, в точно определено време, пространство и

други елементи от средата на конкретната проява. Всички те оказват определено влияние при създаване на изследваното предназначение и значение на жеста-символ. Това второ характерно измерение на обредния жест приемам да наричам „обкръжение“.

Всеки натоварен със значение жест се възпроизвежда от някого или нещо като в процеса на обредното общуване той задължително е насочен към друг субект или обект, който се явява участник в комуникативния процес. Така възпроизведеният жест създава връзка между възпроизвеждащия и приемащия знака, което представлява третото измерение, наричано от мен „връзка между адресант и адресат“.

Натовареният със значение обреден жест, който се възпроизвежда в обхвата на дадена знакова система, никога не представлява самоцелно действие. Той има конкретно практически предназначение, което почти винаги е придружено и от символно. В науката този сбор се нарича „функция“, което представлява и четвъртото измерение на жеста. Способността на жестът-символ да оказва въздействие е една от двете негови основни характеристики.

В обхвата на културата като знакова система всеки жест е носител на определена информация, т.е. той има свое значение. При различни етапи от историческото развитие на културата, както при отделни общности и райони, значението може да има различаващо се съдържание. Поради тази причина в случая е по-правилно да се използва по-обхватното понятие като „семантика“ за това измерение на жеста. Това е неговата втора основна характеристика.

Всички тези пет измерения на натоварения със значение жест не само, че съпътстват, но и предопределят начина за негово възпроизвеждане и ползване в конкретна знакова система (културна среда). Тези вътрешно обвързани измерения, които позволяват цялостното му описание и анализиране, приемам да наричам „система от измерения на обредния жест“, където под „обреден“ се разбира всеки ритуализиран такъв. Използването на тази система за анализ дава възможност правилно да се разкрие точната, актуална функция и семантика на жеста, при всяка негова конкретна проява, да се направи оценка за ролята на взаимните връзки и зависимости вътре в и между отделните измерения. Тя позволява да се открият външните връзки и зависимости на системата като се проследи поредицата от функции

и семантики на жеста в исторически план. Изследването измеренията на конкретния жест дава възможност за безпогрешно определяне на неговата роля в състава на съответното явление (обреден комплекс) като с това се подпомага разкриване на точната – явна и скрита, функция и семантика на самото явление в историческия контекст на културата.

Физична форма. Това първо измерение включва видимата част на всяко конкретно натоварено със значение движение на човешкото тяло и неговите крайници, поза на торса, мимика на лицето, движение на очите и клепачите. Следи се за плоскостта на изпълнение на жеста във вертикал и хоризонтал, интерлокутативно (за взаимодействие с движенията на други участници), както и посоката на движение – настрани, навън или към тялото на адресанта. Понятието физична форма на жеста обхваща и случаите, когато няколко самостоятелни, последователно или едновременно изпълнявани движения създават общо знаково действие, което притежава единна функция и семантика. Тогава тези движения представляват „жестови сноп“. Тук се отнасят и случаите, когато няколко, натоварени със значение отделни движения, независимо че се възпроизвеждат последователно или едновременно в обхвата на едно действие, поражат различни функции и семантики. В обредното общуване тези движения представляват т.нар. от мен „жестови сбор“. Понятието „жестово семейство“¹⁷, употребявано от Дезмънд Морис, се използва за означаване на подобни по физична форма варианти на даден жест, които имат еднаква или сходна функция и семантика. За еднакви или подобни по физична форма жестове, които се прилагат самостоятелно и имат различна функция и семантика въвеждам понятието „жестови клас“. Модалността като част от това измерение съдържа разбирането за качество и завършеност на практическото изпълнение, прилагане, случване на конкретното механично движение. Доколкото то е изцяло или частично изпълнено според стандарта, с влагане на емоция и старание, или набързо претупано, чрез представяне само на негови основни елементи. „Стандартът“ представлява система от общоприети изисквания, правила, ограничения (светогледни, социални) или зададени от обществото насоки за изпълнение на дадено движение (действие), към които отделният индивид строго се придържа. Често при изме-

нение на обществена, политическа, културна среда или общност на ползване на жеста стандартът се променя. Модалността при изпълнение на жеста зависи и от индивидуалните особености на поведение, характерни за всеки човек, което е предпоставка за поява на варианти. Тук се включват и случаите, когато задължителната стереотипно изпълнявана физична форма отсъства, т.е. умишлено не се възпроизвежда или случайно се пропуска, което действие в процеса на общуването винаги носи отрицателна информация. „Стереотипно изпълнение“ означава зададено от стандарта многократно повтарящо се, еднакво и без изменение възпроизвеждане на жест или действие, което трябва да изпълни очакваното (предполагаемо) обредно въздействие.

Обкръжение. Това второ измерение включва всички онези натоварени със значение фактори, които участват при възпроизвеждане на конкретната жестова форма. Със своето място, роля и значение в конкретния обреден комплекс и културата като цяло, с обвързаността си със светогледната система, тези обекти придават яснота относно подробности от предназначението и значението на изследвания жест, които не могат да бъдат разчетени само от неговата физична форма. В сбора от фактори, които са натоварени със значения поставям следните: знакова стойност на мястото и пространството за възпроизвеждане на жеста (ориентация по посоките на света, разположение над и под нивото на земята и други зависимости); точно време за възпроизвеждане на жеста (сакрално, обредно, профанно, в коя част от денонощието, календарната година, по-дълъг времеви цикъл, възрастови граници на преход и пр.); обкръжаващи, участващи или последващи прилагането на жеста предмети и обекти, които са натоварени със значение и имат определена символика (положителна или отрицателна); облекло на адресанта и адресата (всекидневно, празнично, обредно и особени допълнения); съпътстващи знаковата стойност на жеста словесни форми (думи, фрази, наричания, песни и пр.), които допълват, отричат или противоречат на предаваната информация; особености, свързани с локални, религиозни, социални, политически и други обстоятелства, които въздействат върху знаковата стойност на жеста; особености на обредната среда и ситуация: както и всички останали обекти, явления и фактори, които съпътстват възпроизвеждането на жеста или имат някакво отношение по създаване, уточняване на неговата функция и семантика.

Връзка между адресант и адресат. Това е третото важно измерение, което служи за изясняване функцията и семантиката на конкретния жест. Връзката между възпроизвеждащия жеста – адресанта и субекта (обекта), към когото той е насочен – адресата, винаги е напълно ясна, защото много често освен видим тя има и невидим план. При обредно общуване, изпълняващият обредна роля индивид, винаги се съобразява с това, че е наблюдаван не само от присъстващите на събитието, но и от силите на отвъдното. По този начин свръхестествените сили се явяват преки участници в обредното общуване, поради което част от изпълняваното жестово поведение не е лична изява на индивида, а резултат от волята на тези сили, на които той се явява техен земен представител (посредник). Поради тази причина при много от случаите адресантът е неясен, невидим. Ако на предния, видим план на действието, адресатът може да е един или няколко, то на задния, невидим, митологичен план, те също могат да бъдат толкова, но да са различни по своята същност. Разкриването на задния, невидим план на адресантите и адресатите представлява основна трудност за правилно определяне предназначението и значението на съответния жест. Затруднението идва и от факта, че понякога при обредно общуване в ролята на партньор влиза не човек, а произволен обект – одушевен или неодушевен (дърво, пръст, камък, животно, птица, дух на предшественик, демон и пр.), който в комуникативния процес придобива човешки характеристики. По този начин се осъществява своеобразен процес на „пълна антропоморфизация“ на обектите и явленията от околната среда, участващи в обредното общуване¹⁸.

Етикетното поведение, което е част от жестовото, предполага най-малко двама адресати – „непосредствен“, към когото е насочен съответния жест и „наблюдаващи“¹⁹, тези, които следят отстрани двигателната проява. Същият тип адресати присъстват и при възпроизвеждането на обредния жест. При по-задълбочено търсене в колективната памет на общността евентуално могат да се открият и адресати, които са били присъстващи в предходни исторически пластове на културата. Същите излизат на показ едва след прилагане на подходящ метод за историческо възстановяване на жестовото поведение. При изследване на връзката между адресант и адресат винаги

се взема под внимание състава и статуса на участниците като се анализират следните техни характеристики: изпълнявана обредна роля; пол; възраст; брой; взаимоотношения на участниците в синхронен план (роднински и некръвни връзки или отсъствието им) при възпроизвеждане на жеста, а също и в диахронен план по отношение на предходни периоди; степен на познанство; обществено положение; локална, религиозна, етнична и национална принадлежност. Също се взема под внимание знаковата стойност (положителна, отрицателна) на субектите и обектите, които влизат в ролята на адресант и адресат. За разлика от етикетното поведение при ритуализираното общуване конкретната обредна роля, в зависимост от актуалния за общността стандарт, предопределя какъв да бъде полът и възрастта на изпълнителя, както и неговото обществено положение, типа на взаимоотношения с останалите участници, религиозната принадлежност и други персонални характеристики²⁰. При тази връзка е важно също да се установи начинът, по който става изборът на индивид за съответната обредна роля, чрез което придобива правото, но и задължението да прилага конкретния обреден жест. Разкриването на всички тези подробности е важно за анализа на жеста, защото дори и малко изменение в един от тези елементи може да води до промяна при функцията и семантиката.

Функция. Това е едно от най-важните измерения на обредния жест. То не винаги е ясно различимо и разбираемо. Много често изисква по-задълбочено проучване употребата на съответната физична форма на жеста и нейните локални прояви в празника и бита на общността, както и в историческите пластове на нейната култура. Никита И. Толстой отъждествява функцията на символа в текста на културата с роля, която той изпълнява в дадена обредна ситуация²¹. Казано по друг начин, той осмисля функцията на знака като допълваща и подсилваща характерните особености на обредния комплекс, в който участва, а не като характеристика на знака, която изпълнява някаква определена дейност. Отделно авторът въвежда и понятието „результативна насоченост“, което свързва с функцията. Под него той разбира това обяснение, което носителите на културата дават за едно или друго обредно действие. Според него същото не е равнозначно на значението на обряда, т.е. неговата семантика²². Поради

затруднение при разбиране на понятието, предложено от Н. И. Толстой, ще използвам придобилото по-голяма гражданственост „предназначение“. Този термин означава разбирането, така както се възприема от носителите на културата, за извършена (очаквана) от жеста (действието) социална дейност (работа), постигнат резултат и пр., но не в семиотичния смисъл на жеста като знак.

Функция е онази проява на характерните способности на жеста-знак да: обозначава обект или представя друг; носи информация и съхранява познание; наточава със значение обекти; служи като средство за общуване и обръщение; въздейства физично, психично, метафизично; предава чувства и настроения и пр., в процеса на ритуализирано действие. Казано опростено функцията на жеста представлява работата (дейността), която той осъществява по преноса на информация от адресант към адресат и резултата от въздействието, оказвано върху участниците (субекти, обекти) при употребата му в ритуализирано действие. Стъпвайки на това по-ясно определение за функциите на жеста като знак могат да бъдат изброени шестнадесет функции: номинативна, познавателна, символна, комуникативна, прагматична, сигнална, контактна, указателна, знакова, емоционална, експресивна, естетична, поетична, магична, етническа, метазикова.

Тук ще бъде направен преглед на всяка една от функциите с обяснение за нейното съдържание. Като изходна основа за определяне на този състав на функциите на жеста-знак използвам съответните категории и определения, дадени за знака, в семиотичната литература²³. С цел постигане на по-голяма яснота за неизкушените от семиотиката читатели използвам предимно понятия, които вече са придобили широка гражданственост или такива с българско звучене, като в скоби давам съответните им, които се ползват в семиотичната литература.

1. Номинативна функция. Способност и предназначение на жеста-знак да обозначава обект (явление, представа) и да служи като негов материализиран израз. Напр.: Употреба на жест с пръсти на ръката, посредством който се означава състоянието „добре“, както и движението с глава за означаване на „съгласие“ или „несъгласие“.

2. Познавателна функция (когнитивна, сигнификативна). Способност на жеста-знак да съхранява сведение и познание за обознача-

вания обект, който се намира извън него. По отношение езика на жестовете, който представлява съвкупност от всички натоварени със значение жестове в живота и културата на една човешка общност, тази функция означава способност и предназначение да се съхранява в семантичната система синтезирано познание за обкръжаващия свят, неговото устройство и социално взаимодействие. Напр.: Познание за това, че плюенето върху дланите на ръцете означава „предстои сериозна работа“.

3. Символна функция (репрезентативна, реферативна, референтна, референциална, съобщителна). Способност, предназначение на жеста-знак да представя (обозначава) нещо друго (обозначавания обект) като по този начин изпълнява на практика неговата социална функция в знакова среда. Напр.: Ръкопляскане, което символизира похвала.

4. Комуникативна функция (денотативна, обозначителна, реферативна, съобщителна). Първична, основна, определяща способността и предназначението на жеста-знак. При целенасочена употреба да служи като средство, чрез което адресанта поднася информация за обозначавания обект, а от страна на адресата като средство за нейното получаване. Тази способност на жеста-знак осигурява последователност и цялост на процеса на общуване. В семиотиката тази функция се свързва основно с мащабни знакови образувания като жестово действие и поведение, където отделните жестове са само участници в комуникативния процес, с частичен принос за изграждане на цялостното съобщение.

5. Прагматична функция (прагматическа). Обобщено название на всички функции на жеста-знак. Тук се разбира не само използването му за съобщителна и обозначителна цел, но при наличие на определени обстоятелства в знакова среда, за прилагане също и на други въздействия върху адресата като напр. контактна, магична, естетична и други функции.

6. Сигнална функция (апелативна, конативна, регулативна). Способност на жеста-знак да служи като обръщение, сигнал или да упражнява подбудително въздействие върху адресата. Напр.: Жестове с ръка, чрез които се означава „ти“, „спри“, „давай“ и пр.

7. Контактна функция (фатическа). Способност на стереотипизирания жест-знак да служи като средство за установяване, поддър-

жане и прекъсване на общуването, проверка изправността на знаковия канал, привличане и направляване вниманието на адресата. Напр.: жестове за обръщение, поздравяване, извинение, привличане на внимание и пр., като кимане с глава за поздрав, ръкуване, покланяне, махане с ръка за сбогом, вдигане на показалец за внимание и др.

8. Указателна функция (дейктическа). Способност и предназначение на жеста-знак да обозначи реално съществуващ обект (явление, понятие), което има пространствено-времеви измерения. Напр.: жестове с ръце за указване на „това“, „онова“, „тук“, „там“, „сега“, „веднага“, „отдавна“ и пр.

9. Знакова функция. Възможност в определена ситуация жест или жестово действие, чието първоначално поведение не е знаково, да придобие знакова стойност. Знаковата функция на такъв жест се изразява в това чрез него да се обозначи друг обект, както и да се предаде информация за него. Напр: Неволно, непреднамерено кимане с глава или покашляне, което в натоварена със значение среда ги превръща в знак за адресата, отъждествяващ ги със съгласие или несъгласие.

10. Емоционална функция (емотивна). Способност на жеста-знак да изразява чувства и настроения на адресанта, които предизвикват определени емоционални нагласи у адресата. Тази функция на жеста-знак се осъществява пряко, чрез въздействие върху сетивата на адресата, или косвено по пътя на асоциацията с включване на натрупан опит или предишно преживяване. Напр.: заплащане на музикант за негово изпълнение чрез залепване на банкнота върху челото му.

11. Експресивна функция. Способност на естественото движение с некомуникативна природа да изпълнява знакова функция на основата на причинно-следствена връзка с обозначаваения обект. Естественото движение в ролята на симптом се превръща в знак, който предвещава, предхожда или се проявява едновременно с обозначаваения обект, оставащ все още „невидим“ за адресата. Непреднамерено възпроизведеното движение от адресанта в знакова ситуация се възприема от адресата като знак, където на основата на натрупан опит и познание същият разкрива причинно-следствената връзка меж-

ду симптома и пораждащия го обект. Напр.: многократно и непреднамерено треперене ръцете на иначе външно спокойния адресант издава нарастващо нервно напрежение, което предстои скоро да се прояви.

12. Естетична (естетическа). Способност и предназначение на жеста-знак да въздейства върху адресата като създава усещане за красота и изящество. Напр.: адресантът полага целувка върху устните на адресата с върха на пръстите си, които преди това е целунал.

13. Поетична функция (поетическа). Функция на жеста-знак като изразно средство да съсредоточава вниманието на адресата върху съобщението заради самото него. Тази функция усилва осезаемото възприемане на жеста-знак като увеличава съществуващото разделение между знак и обект. Напр.: натоварените със значение движения на човешкото тяло в танца, театъра и различни прояви на изкуство, които допълват и подсилват емоционалното въздействие на използвани словесни и други изразни форми.

14. Магична функция (магическа). Способност на жеста-знак да бъде използван за постигане на пряко физично, психично или метафизично въздействие върху адресата (видим или невидим). Напр.: натоварените със значение жестове и действия, при извършване на магия, баене, заклинание, чародейство, молитва, проклинане и пр., посредством които се цели постигане на определен резултат и въздействие.

15. Етнична функция. Способност на жеста-знак да предава на адресата сведения за етничната (групова, локална, конфесионална) принадлежност на адресанта и обозначаващия обект. Напр.: рязко вдигане нагоре на главата за отрицание или въртене за потвърждение показва българска принадлежност. Прекръстване или клякане върху молитвено килимче, показва принадлежност към християнство или ислям.

16. Метаезикова функция. Способност на жеста-знак (езика на жестовете) да обозначава друг (денотативен) знак, който е пряко съотнесен със света на обектите. Напр.: Рразговор с жестове между хора с увреден слух. При въпроса „Кога се употребява думата „благодаря“?“ жестовете-знаци „думата“ и „благодаря“ са в метаезикова функция.

При така представените семиотични категории, свързани с основната характеристика на жеста-знак (обредното действие), вече много по-лесно може да се направи разграничение между установената от науката функция и тази, която се възприема (осмисля) от носителите на културата като предназначение (резултативна насоченост) на жеста. От друга страна, по този начин става по-ясно разграничението между функция и семантика на жеста-знак. Тук е необходимо е да се обърне внимание, че има случаи жест с еднаква физична форма и значение да проявява различни функции, при употребата му в отделни, едновременно битуващи ритуализирани действия. Това явление налага при всяко обобщаване на актуалната функция (сбора от функции) на даден жест-знак да се проследяват всички негови синхронни прояви в културата на съответната общност. От друга страна, при продължително историческо съществуване на определен жест в една култура, независимо от настъпилите промени при системата му от измерения, може да се открие спомен за негови предходни функции, които са различни от съвременните. Последното явление налага да се въведе едно ново понятие като „историческа функция на жеста (действието)“. Същото означава сбор от всички познати предназначения на жеста като социална проява, както и установените по научен път функции като семиотичен знак. Това е сбор от съществували в миналото и присъщи му понастоящем характеристики при неговото битуване в културата на съответната общност (етнос, народ). Споменът за тези отминали предназначения и функции може да се открие в състава на различни вербализирани форми като думи, изрази, фразеологизми и пр.

Семантика. Това сложно измерение на обредния жест се установява последно едва след анализиране на всички фактори, които предхождат, съпътстват и последват възпроизвеждането на изследвания жест. Когато произволно човешко движение, възпроизведено в ритуализирана среда, се впише в обществено договорен стандарт (условност, изискване, очакване) и започне многократно и стереотипно да се прилага, едва тогава може да говорим за поява на негов смисъл, значение. Този сложен процес на смислообразуване А. К. Байбурин и А. Л. Топорков наричат „семантизация на жеста“²⁴. За да се изясни актуалният смисъл, значение на изследван жест е необхо-

димо да се проследи цялата съвкупност от конкретни обстоятелства и ситуации в синхронен план, т.е. неговата система от измерения, при които той се прилага и проявява. Сборът от всички установени смисли на жеста в контекста на културата задава това поле от значения, в което се очертава и неговата актуална семантика²⁵.

В науката семиотика понятието „семантика“ (синоним на „значение на знака“) е едно от най-многозначителните и трудно подаващи се на определяне, защото отделните школи имат различни становища за неговия обхват и съдържание. Поради тази причина, с цел улесняване на читателя, тук няма да навлизам в семиотичната сложност на тази материя. А като изхождам от факта, че жестът, подобно на думите в езика, е участник в сложната знакова система на културата, приемам за достоверно и отговарящо на същността на настоящия тип изследване определението за „семантика“, което дава лингвистичната семиотика. Според нея това е „значението“ на жеста като знак, намиращо се в съзнанието на неговия интерпретатор, което той възприема (тълкува) като образ, понятие, представа и пр. Под семантика на жеста-знак се разбира цялостният „план на съдържание“ на знака с неговите „денотативни“, „сигнификативни“ и „конотативни“ значения, включващи и семантичната му „стойност“²⁶.

Битуването на жеста-знак в културата и конкретно в обичайно-празничната система предполага едно по-сложно състояние на семантиката му. Поради тази причина А. К. Байбурин и А. Л. Топорков въвеждат две допълнителни уточняващи понятия – „мотивировка“ и „мотивация“, с които да обозначат различните страни на нейното проявление в състава на културата. Под мотивировка се разбира това обяснение, което носителите на културата дават за смисъла, значението на даден жест. Под мотивация се разбира този смисъл, значение на жеста, който има по-обхванен (териториален и хронологичен) характер и се установява в резултат на системно научно проучване. „Взаимоотношението между мотивировка и мотивация има двойствен характер. От друга страна, мотивировката (една или няколко) обективно съществува вътре в традицията, докато мотивацията се явява изследователски конструктор и най-общо казано винаги може да бъде оспорена, уточнена, задълбочена и т.н. От друга страна, мотивировките по правило са доста субективни и противоречиви, а

мотивацията се разкрива с помощта на специални процедури (сравняване на варианти, привличане на допълнителен материал и т.н.) и обяснява закономерности, които са недостъпни за разбирането на самите носители на традицията. Мотивацията има характер на алгоритъм и степента на нейната правдивост се проверява с това, дали е в сила да обясни новопоявили се факти²⁷.

Нивото мотивировка на семантиката съдържа в себе си всички онези актуални, опростени и общоразпространени представи и понятия, с които носителите на културата обясняват значението на жеста. В нея могат се открият аспекти на групово, локално, социално, етнично и религиозно тълкуване смисъла на жеста. Докато установената по пътя на научно проучване мотивация разкрива логиката за поява, причините за обществено договаряне и налагане на това значение, както и историческата продължителност на нейното съществуване. Поради тези особености на двете категории задача на етнология тип изследване е да събере всички документирани от науката мотивировки на проучваните жестове. На тази основа, при използване на типологично сравнение, да се направи опит за разкриване достоверните нива на мотивация на жеста при неговото едновременно – синхронно и диахронно съществуване в живота на общността. По този начин може да се направи нов етнологички прочит на документирани явления в културата.

Поради постоянни промени на условията, при които се създава актуалната семантика на жеста, т.е. перманентните изменения в неговата система от измерения, не може да се очаква проява и запазване на всички съществували някога мотивировки (мотивации), които са резултат от продължителното му битуване в живота на дадена общност. Независимо от това, в различни исторически пластове на културата са запазени отделни сведения за смисъла, значението на жеста под формата на забрани, думи, изрази, фразеологизми, контаминации и пр., които документират или отразяват предходни прояви на неговата семантика. Съвкупността от тази запазена информация приемам да наричам „памет на жеста“²⁸.

На основа своя досегашен опит в този тип изследвания виждам необходимост от въвеждане на едно ново понятие като „историческа семантика на жеста (действието)“. Същото обозначава сбора от

всички документирани и научно установени семантики (мотивации) на изследвания жест (действие), в цялата историческа продължителност на неговото съществуване в културата на дадена общност (етнос, народ). Историческата семантика на жеста може да включва също и пътя на неговото цялостно съществуване – поява, промяна, заимстване и изчезване, в една или няколко култури. Същата се установява в резултат на дълбочинно сравнително-типологично изследване битуването на даден жест и инварианти на неговото значение в състава на няколко култури.

Към семантиката (ниво мотивировка) на жеста се отнася и неговото народностно (локално и национално) наименование. А така също и всички словесни форми, които произхождат, могат да бъдат отнесени или свързани с проучвания жест като думи, изрази, фразеологизми, запечатали спомена за някакъв негов смисъл, значение. Най-често вербализираните форми на семантика и функция се появяват в резултат от извеждане на жеста от ритуализирана употреба, негово десакрализиране и профанизиране или изчезване от живота на общността²⁹.

При своето битуване в историческите пластове на културата измеренията от системата на обредния жест се намират в динамично равновесие. Постоянно се обновяват и заменят елементи, съставлящи отделните измерения, което води до нови изяви или промени на функция и семантика при съответния жест. Измененията при съставлящите елементи са в пряка зависимост от конкретните условия за прилагане на жеста, а в по-широк план от промените в системата на светогледа, в частност религията, обществено-стопанската и културната среда на общността. Тези постоянни изменения обаче не предполагат непременно разпад на системата на жеста или нейно изчезване, макар понякога и това да се случва. По-скоро става въпрос за промяна при физичната форма на жеста със запазване основните параметри на предходни функции и семантики. Случва се и обратният процес – старата физична форма на жеста да се натовари едновременно или поотделно с нова, различна функция и семантика. В този случай вътрешните за системата на конкретния жест взаимоотношения между измеренията се променят, но като цяло системата запазва своето динамично равновесие и жестът-знак продължава да битува в културата.

Често срещано явление е отпадащи от състава на отделните измерения на даден жест елементи да влизат в системата на друг жест-знак, като служат за създаване на неговата различна функция и семантика. По-малко са случаите, когато тези елементи напълно и окончателно изчезват от състава на културата, защото винаги остава нещо от тях дори само като спомен в езика. Това предполага една продължителност на съществуване на някои елементи в културата, съставящи обредните комплекси, които са в постоянен процес на обновяване, промяна и вътрешно движение. В плана на културата това най-общо означава, че един документиран през XIX–XX век празник, обичай, обред най-вероятно е сбор от нови и някои променили мястото си стари елементи (комплекси), които са преминали към него от друг обреден състав. Именно тези процеси на постоянно вътрешно движение между комплексите и съставите на отделни явления водят до обновяване и обогатяване на културата като по този начин се създават и нейните исторически пластове.

Според моя досегашен опит представеният метод за изследване може да се прилага успешно при анализа на всяко ритуализирано обредно и битово жестово поведение. Същото трябва да е натоварено със значение и да се осъществява в рамките на една знакова система, където жестовете имат постоянна, утвърдена функция и семантика в средата на тяхното стереотипно възпроизвеждане. Прилаган при сравнително изследване между две и повече различни общности (етноси, народи) този метод позволява да се проследи и разкрие механизъмът, по който се създават и развиват етнически особености при сродни явления, а като цяло как се изгражда етническият характер на всяка култура.

При движения на човешкото тяло, които са израз на емоционални и други вътрешни преживявания или състояния на адресанта, прилагането на този изследователски метод дава по-несигурни и недостоверни резултати. Самият подход изисква механизъм за проверка на получаваните резултати. Първоначално винаги се търси наличие на втори и последващ сходен пример на изследваното явление (физична форма, функция или семантика на жеста), за да се установи дали то не е изолиран (късно привнесен) случай в съответната култура. Следва проучване на всички установени еднакви и сходни

примери на жеста (действието) или негови варианти и развития. На основа получените резултати се установява актуалният състав на функцията и семантиката на съответния жест.

Различният тип речникови статии, които описват символното значение на отделни жестове (действия), невинаги са най-добрата отправна точка за получаване на достоверни резултати. Това е така, защото там почти винаги явленията са представени само в техния обобщен статичен вид, без да се навлиза в конкретната същност по прилагането им в културата. Ако все пак се налага прибъгване до употребата на подобни статии, то при случай на две и повече обяснения за символното значение на изследван жест (действие), като работна теза се взема това, което има близко съответствие с друга, сходна проява в съответната култура. Този начин за работа с подхода предпазва изследователя от излагане на несъстоятелни за конкретната култура твърдения.

БЕЛЕЖКИ

¹ Байбурин, А. К., А. Л. Топорков. У истоков этикета. Этнографические очерки. Ленинград: Наука, 1990, с. 8.

² Виж понятието „gesztus” в **Magyar Néprajzi Lexikon**. II köt. Főszerk. Ortutay Gyula. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979, s. 287.; **Hoppál, M.** Gesztus kommunikáció. – In: Általános nyelvészeti tanulmányok. VIII. Nyelv és társadalom. Szerk. Telegdi Zsigmond, Szépe György. Budapest, 1972; **Szabó, I.** A magyarországi görög katolikus vallásgyakorlat gesztusai. Gondolat Kiadó, Európai Folklór Intézet, Budapest, 2008., s. 18 и цитираните в бел. 9, 10 и 11 извори.

³ Виж „знак” в **Добрев, Д., Е. Добрева**. Справочник на семиотичните термини. Шумен: Глаукс, 1992, с. 42.

⁴ В свое монографично изследване И. Тодорова-Пиргова подробно разглежда проблема за общуването като комуникативен акт в системата на обичаите и празниците - **Тодорова-Пиргова, И.** Човек и ритуал. Роли и роливи взаимоотношения в българската фолклорна обредност. София: Унив. изд. „Св. Кл. Охридски”, 2000, с. 8–9, 10.

⁵ По темата виж „индекс”, „икона”, „символ” в **Добрев, Д., Е. Добрева**. Справочник ... с. 64, 62–63, 134–136.

⁶ **Крейпо, Р.** Културна антропология. Как да разбираме себе си и другите. София: ЛИК, 2000, с. 189.

⁷ По тази тема Ричли Крейпо споделя следното становище, което с пълна сила се отнася и за жестовете-символи. „След като веднъж значенията на символа получат общи одобрения, те могат да изглеждат на тези, които ги използват, толкова естествени, колкото са и значенията на знака. Но тъй като значенията на символите са предмет на социална конвенция или консенсус, а не на природата, те могат да се променят твърде лесно, дори и през живота на тези, които ги използват. Факт е, че хората могат свободно да приписват нови значения на предметите и действията, които им позволяват да си предават крайно сложни и фини съобщения” – **Крейпо, Р.** Цит. съч., с. 186.

⁸ Виж „денотативно значение” в **Добрев, Д., Е. Добрева.** Справочник ... с. 25.

⁹ Виж „конотативно значение” в **Добрев, Д., Е. Добрева.** Справочник ... с. 79.

¹⁰ При разглеждане на условията, които превръщат едно обикновено действие в обредно и поражданите от това субективно-обективни отношения Никита И. Толстой обобщава, че за да бъде едно действие обредно то трябва да бъде изпълнено в точно определеното от традицията време и място, с участието на съответните обредни персонажи и при наличие на обредни предмети. В противен случай всяко действие, извън рамките на зададената условност, независимо колко точно повтаря оригинала, представлява „самотяхна имитация или игра на обред” и по никакъв начин не изпълнява същата обредна функция и семантика. – **Толстой, Н. И.** Из „граматиката” на славянските обреди. – В: АВС на етнологията. Антропология на науката за човека, културата и обществото. Т. 2. Състав. И. Георгиева. София: Унив. изд. „Св. Кл. Охридски”, 1999, с. 469.

¹¹ **Попова, М.** Семиотика и комуникация. Очерци и разговори за знака и неговата употреба. НБУ, София, 2003, с. 70.

¹² Използвам понятието „измерение”, защото то добре описва целия информационен сбор от фактори, които съпътстват и обкръжават възпроизвеждането на всеки жест.

¹³ **Попова, М.** Семиотика ... с. 70.

¹⁴ Виж „семиозис” в **Добрев, Д., Е. Добрева.** Справочник ... с. 120–121.

¹⁵ **Байбурин, А. К., А. Л. Топорков.** У истоков ... с. 3–22.

¹⁶ **Шмит, Ж.-К.** Смишълът на жестовете в средновековния Запад. София: ЛИК, 2000, с. 19.

¹⁷ Дезмънд Морис използва словосъчетанието „семейство от жестове“ – Морис, Д. Жестове и поведение. София: Сиела, 2007. с. 60–61.

¹⁸ Байбурин, А. К., А. Л. Топорков. У истоков ..., с. 7.

¹⁹ В своята разработка двамата автори използват понятията „далечен адресат“ и „публика“, които съответстват на „наблюдаваш адресат“ – Байбурин, А. К., А. Л. Топорков. У истоков ..., с. 6.

²⁰ Байбурин, А. К., А. Л. Топорков. Цит. съч., с. 6.

²¹ Толстой, Н. И. Цит. съч., с. 476, 477.

²² Толстой, Н. И. Цит. съч., с. 477.

²³ Виж понятията, които са поднесени в тяхната последователност на изреждане в текста: номинативна функция (91), когнитивна функция (70–72), познавателна функция (103), сигнификативна функция (133), репрезентативна функция (111–112), реферативна функция (112), референтна функция (113), референциална функция (113–114), символна функция (136), съобщителна функция (146), денотативна функция (25), комуникативна функция (75), прагматическа функция (105), апелативна функция (7), конативна функция (75), регулативна функция (110), сигнална функция (132), контактна функция (80), фатическа функция (151), дейктическа функция, дейксис (22), знакова функция (54–55), емотивна функция (37), експресивна функция (35), естетическа функция (39), поетическа функция (103), магическа функция (84–85), метаезикова функция (86) – Добрев, Д., Е. Добрева. Справочник ... с. 91, 70–72, 103, 133, 111–112, 112, 113, 113–114, 136, 146, 25, 75, 105, 7, 75, 110, 132, 80, 151, 22, 54–55, 37, 35, 39, 103, 84–85, 86.

²⁴ Байбурин, А. К., А. Л. Топорков. Цит. съч., с. 19.

²⁵ Байбурин, А. К., А. Л. Топорков. Цит. съч., с. 21.

²⁶ За семиотичните значения на понятията значение (57–60), семантика (117), смисъл (139), означаемо (96–97), план на съдържание (102), сигнификативно значение (133) и стойност (141–142) виж по-подробно в Добрев, Д., Е. Добрева. Справочник ..., с. 57–60, 117, 139, 96–97, 102, 133, 141–142.

²⁷ В своя текст А. К. Байбурин и А. Л. Топорков сравняват взаимоотношението между мотивировка и мотивация с това между езиковедските понятия „смисъл“ и „семантика“ – Байбурин, А. К., А. Л. Топорков. Цит. съч., с. 18–19.

²⁸ Заимствам това понятие от разработката на А. К. Байбурин и А. Л. Топорков, като го натоварвам с допълнително съдържание. При тях то означава историческия сбор от различни, непроявени възможности, които се съхраняват в семантичната структура на жеста – Байбурин, А. К., А. Л. Топорков. Цит. съч., с. 19.

²⁹ Толстой, Н. И. Цит. съч., с. 482, бел. 11.

ЛИТЕРАТУРА

Байбурин, А. К., А. Л. Топорков. У истоков этикета. Этнографические очерки. Ленинград: Наука, 1990.

Добрев, Д., Е. Добрева. Справочник на семиотичните термини. Шумен: Глаукс, 1992.

Крейпо, Р. Х. Културна антропология. Как да разбираме себе си и другите. София: ЛИК, 2000.

Морис, Д. Жестове и поведение. София: Сиела, 2007.

Попова, М. Семиотика и комуникация. Очерци и разговори за знака и неговата употреба. НБУ, София, 2003.

Тодорова-Пиргова, И. Човек и ритуал. Роли и ролеви взаимоотношения в българската фолклорна обредност. София: Унив. изд. Кл. Охридски, 2000.

Толстой, Н. И. Из „граматиката“ на славянските обреди. – В: ABC на етнологията. Антология на науката за човека, културата и обществото. Т. 2. Състав. И. Георгиева, науч. ред. Ц. Георгиева. София: Унив. изд. Кл. Охридски, 1999, с. 465–483.

Шмит, Жан-Клод. Смисълът на жестовете в средновековния Запад. София: ЛИК, 2000.

Horpál, M. Gesztus kommunikáció. – In: Általános nyelvészeti tanulmányok. VIII. Nyelv és társadalom. Szerk. Telegdi Zsigmond, Szépe György. Budapest, 1972, s. 71–84.

Magyar Néprajzi Lexikon. II. köt. Főszerk. Ortutay Gyula. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979.

Szabó, I. A magyarországi görög katolikus vallásgyakorlat gesztusai. Európai Folklór Intézet, Gondolat Kiadó, Budapest, 2008.